

Türk Siyasetinde Farklılığa Saygının Önündeki Engeller: Çerkesler

Ayhan Kaya / İstanbul Bilgi Üniversitesi

Giriş

Türkiye, eşitlik, özgürlük ve sekülerizm değerlerini temel alan bir anayasaya ile yönetilen bir ülke olup, çok etnili ve çok dinli bir cumhuriyetçi geleneğe sahiptir. Ancak, günümüz Türkiye toplumu, farklı olma hakkı ve eğitime erişim hakkı ile ilgili birçok sorunla karşılaşmaktadır. Etnokültürel ve dinsel açıdan farklı olana karşı gösterilen *hoşgörü kültürü* açısından Türkiye toplumu, Osmanlı'dan gelen bir takım gelenekleri sürdürmektedir. Ülkedeki resmi söylem, homojen bir ulusa dayalı Sünni-Müslüman-Türk unsurunun uzun yıllar altını çizerken, bilindiği üzere Osmanlı millet sistemi Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle güçlü dönemlerinde hoşgörü kültürü ile övünürdü.

Bu araştırma, XIX. Yüzyılın sonlarından buyana Türkiye siyasal hayatının bir parçası olan Çerkeslerin siyasal katılımlarını belirleyen faktörler ile sahip oldukları kimlikle siyasete katılmalarının hoş görülüp görülmediğine ilişkin bir takım çıkarımlarda bulunmaktadır. Çalışma, önce Çerkesler tarafından dile getirilen siyasal ve kültürel talepleri irdelerken devlet tarafından şimdiye kadar hangi taleplerinin tolere edildiğini ortaya çıkarmaya çalışmıştır.

Resim 1. Çerkesler sınır dışı edilirken (1864)

Bugün, Türkiye'de Adıge, Kabartey, Abhaz, Ubıh ve Çeçen gibi birçok alt kimlikle ikâmet eden yaklaşık 2,5 milyon kadar Çerkes kökenli yerleşik topluluk bulunmaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısında Rus mezaliminden kaçan Çerkesler, Osmanlı İmparatorluğu tarafından kabul görerek Balkanlar, İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Ortadoğu gibi İmparatorluğun farklı coğrafyalarına yerleştirilmiştir.

Osmanlıların, İmparatorluğun bütünlüğünü tehdit eden Ermeniler, Rumlar ve Arap milliyetçileri gibi merkezden uzaklaşan azınlık unsurlara karşı Çerkesleri etkili bir şekilde kullandığı bilinmektedir. Geçmişten günümüze anavatanlarından uzakta yaşamak zorunda kalan Çerkeslerin Rus Federasyonu içerisinde yeralan Adıge, Kabartey-Balkar ve Karaçay-Çerkes Cumhuriyetlerinde yaşayan kendi soydaşlarıyla sahip oldukları bağlantıların

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte hızla arttığı görülmektedir.

Bugün, Türkiye'de Adıge, Kabartey, Abhaz, Ubih ve Çeçen gibi birçok alt kimlikle ikâmet eden yaklaşık 2,5 milyon kadar Çerkes kökenli yerleşik topluluk bulunmaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısında Rus mezaliminden kaçan Çerkesler, Osmanlı İmparatorluğu tarafından kabul görerek Balkanlar, İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Ortadoğu gibi İmparatorluğun farklı coğrafyalarına yerleştirilmiştir. Osmanlıların, İmparatorluğun bütünlüğünü tehdit eden Ermeniler, Rumlar ve Arap milliyetçileri gibi merkezden uzaklaşan azınlık unsurlara karşı Çerkesleri etkili bir şekilde kullandığı bilinmektedir. Geçmişten günümüze anavatanlarından uzakta yaşamak zorunda kalan Çerkeslerin Rus Federasyonu içerisinde yeralan Adıge, Kabartey-Balkar ve Karaçay-Çerkes Cumhuriyetlerinde yaşayan kendi soydaşlarıyla sahip oldukları bağlantıların SSCB'nin dağılmasıyla birlikte hızla arttığı görülmektedir.

Türkiye'deki ortak inanç, Çerkeslerin diğer etnik gruplara göre daha ayrıcalıklı oldukları şeklindedir. Bu inanç belli ölçüde doğru olabilir, ancak araştırmalar Çerkeslerin de ulus inşa sürecinde çeşitli dışlayıcı uygulamalara maruz kaldıklarını gösteriyor. Bu araştırma, kendilerini Cumhuriyetin ilk yıllarından buyana Türkiye Cumhuriyeti kimliğiyle özdeşleştirseler dahi, Çerkeslerin siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan gündelik hayatta bir takım ayrımcı uygulamalara maruz kaldıklarını göstermektedir. Çerkeslerin seslerinin kamusal alanda çok fazla duyulmamasının nedeni, bir ölçüde hem resmi hem de popüler çoğunluk milliyetçiliğine maruz kalmış olmalarındandır.

Ana Bulgular

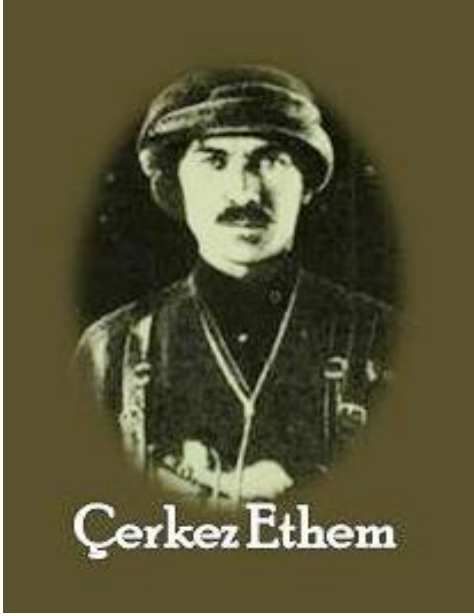
Çerkeslerin Türkiye'de Eşit Vatandaşlık Yönündeki Talepleri:

Türk ulusunun "kurucu unsuru" olmalarına rağmen Çerkesler, ulus inşa sürecinde özellikle Avrupa'da Faşizm ve Nasyonal Sosyalizm hayaletinin kol gezdiği 1930'lardan sonra çeşitli ayrımcı uygulamalara maruz kaldılar. Günümüz Türkiye siyaseti bağlamında Kürtler, Aleviler, Ermeniler, Yahudiler, Rumlar, Lazlar ve Araplar gibi hak talebnde bulunan etno-kültürel gruplarla birlikte mobilize olan Çerkesler, Türkiye Cumhuriyeti devletinin baskıcı ve ayrımcı uygulamalarını karşı çıktı. Çerkesler, etnik azınlıklara uygulanan ayrımcılığın sona ermesi ve azınlıkların siyasal ve kültürel haklarının teslim edilmesi gibi taleplerle seslerini çıkarmakta ve demokratikleşme sürecinin itici güçlerinden biri olmaktadır. Her ne kadar Çerkesler Türkiye'de demokratik konsolidasyonun önemli bir parçası olsalar da, henüz meşru parlamenter kanalları kullanmak suretiyle diledikleri kadar seslerini duyuramamaktadırlar.

Çerkesler, etnik azınlıklara uygulanan ayrımcılığın sona ermesi ve azınlıkların siyasal ve kültürel haklarının teslim edilmesi gibi taleplerle seslerini çıkarmakta ve demokratikleşme sürecinin itici güçlerinden biri olmaktadır.

2000'lerin başından bu yana, AB bütünleşme sürecinin derinleşmesi ile birlikte Çerkesler ana dilde eğitim hakkının tanınması, etno-kültürel kimliklerinin tanınması, Rus Federasyonu ile

çifte vatandaşlık hakkı, Kafkas kökenli siyasetçilerin, askeri görevlilerin ve bürokratların Cumhuriyetin kurulması sürecinde sağladıkları katkıların tanınması ve okul kitaplarından *Çerkes Ethem'in* "hain" olduğu şeklindeki ifadelerin çıkarılması ile ilgili talepleri file getirirken seslerini daha çok duyurur oldular. Ethem, bilindiği üzere Türk bağımsızlık savaşındaki büyük katkısına, kendi soydaşları olan Çerkeslerin de dâhil olduğu Marmara ve İç Anadolu'daki isyanları (1919-1920) bastırmasına rağmen, Mustafa Kemal önderliğindeki Büyük Millet Meclisi tarafından "hain" olarak tanımlanmıştı.

Resim 2. (Çerkes) Ethem Bey

Bu çalışma, Çerkeslerin Adıge dilinde televizyon yayını, okul kitaplarındaki kalıplaşmış önyargılı bilgilerin çıkarılması ve Çerkes kimliğinin siyasallaşmasına ilişkin taleplerine karşılık olarak öne sürülen devlet politikalarının *saygı* ve *tanıma* uygulaması olarak anılamayacağını gösteriyor. AKP iktidarının politikaları daha çok anayasal vatandaşlık, eşitlik ve sahip oldukları etno-kültürel farklılıklarına saygı isteyen Çerkeslere, hoşgörü gösterilmesi gereği üzerine inşa edilmişlerdir. Saygı ve tanıma pratiği gruplar arası eşitlik ilişkisine vurgu yaparken, hoşgörü pratiği eşit olmayan hiyerarşik bir ilişkinin altını çizmektedir.

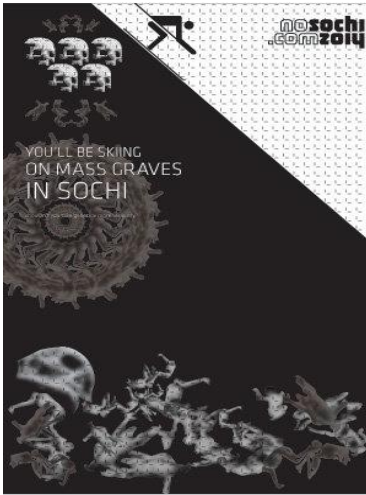
Çalışma ayrıca gösteriyor ki, etno-kültürel azınlıkların kültürel ve folklorik nitelikli faaliyetleri Türk devleti tarafında tolere edilmektedir. Diğer bir deyişle, hükümet etno-kültürel grupları, folklorik festivaller, konserler, kültürel aktiviteler ve yayınlar organize ettikleri zaman tolere etmektedir. Kültürel nitelikli faaliyetlerin Anadolu'nun çok kültürlü özelliklerine işaret ettiği düşünülür. Ancak, devlet aktörleri azınlık taleplerinin siyasallaşmasına hoşgörüyle yaklaşmamaktadırlar. Devlet aktörlerinin etno-kültürel azınlık taleplerine tolerans göstermemesi, daha çok neyin kültürel neyin siyasi olduğu ayrımını açık biçimde tanımlayan 1980 askeri darbesinin getirdiği bir yaklaşım olarak görülebilir. Türk siyasal kültürü, etno-kültürel azınlıkların siyasi taleplerini hoşgörmeyen 1980 askeri darbesi ile derin bir yara almıştır ve bu yaranın izleri hala sürmektedir. Devlet aktörleri, bu tür azınlık grupların siyasi taleplerini adalet ve eşitlik arayışı olarak değil, ulusal güvenliğe karşı tehdit olarak algılamaktadır.

Hükümet aktörlerinin etnik-kültürel azınlık taleplerine tolerans göstermemesi daha çok neyin kültürel neyin siyasi olduğu ayrımını açık biçimde tanımlayan 1980 askeri darbesi gerekçesine dayanır.

Çerkesler, Türk toplumunun örgütlü bir bölümüdür ve çeşitli etno-kültürel gruplar, siyasi örgütler ve web siteleri aracılığıyla harekete geçerler. 2000’li yılların başına değin kimliklerini “Anadolu’nun zengin kültürel mozaiği” çerçevesinde folklorik bir katkı olarak sergilediler. Ancak, kültürel ve siyasi kimlik taleplerinin dışlayıcı ve homojenleştirici milli eğitim müfredatı gibi tektipçi ve milliyetçi politikalara maruz kaldıklarını ve Türk devleti tarafından hiçbir şekilde tolere edilmediklerinin de farkındaydılar.

2000’li yılların başından bu yana Çerkeslerin kamusal alanda daha görünür oldukları ve siyasal ve kültürel hak taleplerinde buldukları bilinmektedir. Bir yandan Türkiye’nin derinlik kazanan Avrupalılaşıma gibi nedenlerle olsa gerek siyasal ve kültürel taleplerini daha belirgin bir şekilde ifade etmeye başlamışlardır. Yeni Anayasa çalışmaları bağlamında bu tür hak taleplerinin Çerkesler tarafından ifade edilmesi giderek yaygınlaşmıştır. Çeşitli Çerkes kökenli gruplar yeni anayasadan beklentilerini açık bir şekilde ifade etmektedirler. KAFFED ve Çerkes Hakları İnsiyatifi bu gruplardan sadece ikisi. Çerkesler, ana dilde eğitim hakkının tanınması, etno-kültürel kimliklerinin tanınması, çifte vatandaşlık hakkı, Türkiye Cumhuriyetinin inşası sürecindeki katkılarının tanınması ve okul kitaplarında *Çerkes Ethem’e gjydirilen* “hain” etiketinin kaldırılması gibi talepler üzerinde yoğunlaşmaktadırlar.

Çalışma etno-kültürel azınlıkların kültürel ve folklorik biçimdeki temsil biçimlerinin devlet tarafından daha hoşgörüle karşılandığını, ancak siyasal hak taleplerinin hoşgörülmediğini tespit etmiştir. Öyle görünüyor ki, sosyo-ekonomik refah düzeyinin yükseldiği dönemlerde devlet ve çoğunluk toplumu azınlıklara karşı daha hoşgörülü olmaktadır.

Resim 3. <http://www.nosochi2014.com>

Uluslararası ağlar ve küresel iletişim kanalları da Çerkes diasporasının taleplerinin çoğalmasını sağlamış ve Türkiye devletinin kendileri üzerinde uyguladığı hegemonik baskının ağırlığını daha az hissettirecek nitelikte bir etki yapmıştır. kısmen azalmasına katkıda bulunmuştur. Çerkesler, Türk devleti tarafından sadece birey olarak değil kolektif bir grup olarak ta tanınmak istiyorlar. Giderek uluslararası bir nitelik kazanan Çerkes toplumsal hareketleri Çerkeslerin taleplerini tüm dünyaya taşıyabilmektedir.

Çerkesler, Türk devleti tarafından sadece birey olarak değil kolektif bir grup olarak ta tanınmak istiyorlar. Giderek uluslararası bir nitelik kazanan Çerkes toplumsal hareketleri Çerkeslerin taleplerini tüm dünyaya taşıyabilmektedir.

Karar vericiler için Politika Önerileri

1. Çerkeslerin siyasette farklı olma hakkı yönündeki talepleri hoşgörü bağlamında tartışılmamaktadır. Türkiye’de ulus-devletin homojenleştirici eğilimi etno-kültürel farklılıkları şimdiye kadar reddetmiştir.

→ Karar vericiler Türk toplumunun çeşitli etnik, kültürel ve dini gruplardan oluştuğu gerçeğini kamusal alanda sıklıkla dile getirmelidirler.

→ Farklı olma hakkı ile ilgili bir tartışma üretmek, kamusal alanda etno-kültürel çeşitliliğin sorun değil bir zenginlik olduğu şeklindeki algının yeşermesine de katkı yapacaktır.

→ Bu tür bir tartışmanın varlığı aynı zamanda, çeşitliliğin normalliğini vurgulamak suretiyle Anadolu’ya özgü tarihi bir olgu olan etno-kültürel ve dinsel çeşitliliğin korkulan değil övünülen bir olgu olduğu gerçeğini hakim kılacaktır.

2. Bugüne değin ilk ve ortaöğretim müfredatı toplumsal uyumu tehdit etme pahasına Sünni-İslam-Türk kimliğinin baskıcı yanlarını beslemiş ve bu kimliğe sahip olmayanları dışlamış veya asimile etmeye çalışmıştır.

→ Tarih derslerinin müfredatı değiştirilebilir ve Çerkeslerin Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasındaki katkılarına işaret eden bilgiler eklenebilir. *Çerkes Ethem*’i “hain” olarak tanımlayan açıklamalar da okul kitaplarından çıkarılmalıdır.

→ Çerkeslerin ana dilde eğitim yapma hakkına sahip olmaları sağlanmalıdır.

3. Çerkeslerin hem Türkiye hem de Kuzey Kafkasya ile bağları olduğundan çifte vatandaşlık hakkı için seslerini daha fazla duyurmaya başlamışlardır.

→ Karar vericiler, Çerkeslere Rusya Federasyonu ile birlikte çifte vatandaşlık hakkını vermelidirler.

→ Karar vericiler kültürel çeşitliliğin kabulü sürecinde sadece hoşgörüye değil ayrıca saygı, tanıma, çoğulculuk, eşitlik ve adalet gibi kavramlara da yer vermelidirler.

Araştırma Yöntemi

Veri Toplama: Bu çalışma çeşitli siyasal nitelikteki dökümanlar, basın açıklamaları, gazete makaleleri, STK raporları, akademik çalışmalar, bloglar ve Çerkeslerin siyasi katılımı ile ilgili web sitelerine erişmek suretiyle veri toplamıştır. Ayrıca, Çerkes diasporasının önde gelenleriyle ve güncel anayasa değişikliği bağlamında ön plana çıkan bir takım grupların temsilcileriyle derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Son olarak, yeni anayasa için önerilerde bulunan çeşitli Çerkes derneklerinin çalışmalarında aktif katılımcı gözlemlerde bulunmak suretiyle de veri toplanmıştır.

Derinlemesine Görüşmeler: Topluluğun önde gelenleri onbeş adet derinlemesine görüşme gerçekleştirildi. Mülakatların bir çoğu Aralık 2011 ve Ocak 2012 arasında İstanbul'da yapılırken, Ankara'da bulunan bazı kişilerle de online mülakat gerçekleştirildi. İki tamamlayıcı mülakat Nisan 2012'de yapıldı.

Eleştirel Söylem Analizi (ESA): Mülakatlar aracılığıyla toplanan veriler muhatap kişilerin hoşgörü, Avrupalılaşıma, din, sekülerizm ve laiklik gibi ortak paydalar ile ilgili düşüncelerine dayanarak değerlendirildi. Bu mülakatlar Eleştirel Söylem Analizi (ESA) metodu ile analiz edildi. ESA, günlük hayattaki söylem ve toplumsal/kültürel gelişmeler arasındaki ilişkileri anlamaya odaklanan bir söylem analizi metodudur.

Proje Kimliği

Akronim: ACCEPT PLURALISM

Başlık: Hoşgörü, Çoğulculuk ve Sosyal Uyum: Avrupa'daki 21.yüzyıl tehditlerine karşı yanıt.

Kısa Açıklama: ACCEPT PLURALISM Avrupa'da liberal ve seküler demokrasilerde kültürel çeşitliliğin nasıl barındırılabilirliğini sorguluyor. Hoşgörü, kabul etme, saygı ve tanıma kavramları projenin merkezidir. ACCEPT PLURALISM hem yerli hem de göçmen azınlık gruplara bakar.

Karşılaştırmalı, teorik ve deneye dayalı analizler ile proje hoşgörü arayan fakat hoşgörmememiz gereken; uygun görmediğimiz ama hoşgörmemiz gereken ve hoşgörünün ötesini istediğimiz ve saygı ve tanıma elde ettiğimiz bireyleri, grupları ve eylemleri çalışır.

Özellikle, 15 Avrupa ülkesinde ne zaman, neyin ve kimin tolere edilmediğini ve saygı görmediğini; bunların neden olduğunu, farklı siyasi aktörlerin azınlık gruplarının/bireylerin ve belli eylemlerin neden tolere edilmediği / saygı gösterilmediği konusunda öne sürdükleri nedenleri araştırıyoruz.

Proje uygulamaları, politikaları ve kurumları analiz eder ve Avrupalı toplumların çeşitliliğe karşı daha saygılı olmaları için karar vericilere ana mesajları üretir.

Websitesi: www.accept-pluralism.eu

Süre: Mart 2010-Mayıs 2013 (39 ay)

Fonlama şeması: Ufak ve orta ölçekli işbirliği projesi

AB Katkısı: 2,600,230 Euro, Grant agreement no. 243837

Konsorsiyum: 19 ortak (15 ülke)

Koordinatör: European University Institute (Robert Schuman Centre for Advanced Studies)

Sorumlu Kişi: Prof. Anna Triandafyllidou

EC Yetkilisi: Ms Louisa Anastopoulou, Proje Yetkilisi